

Andrijana Nikolić

Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje

friendlyhand@t-com.me

 <https://orcid.org/0000-0002-8412-8671>

Periferno kao izbor u romanu *Mirisi, zlato i tamjan* Slobodana Novaka

Sažetak: U ovom će se radu obraditi osobni izbor pojedinaca koji će odabrati periferni život na otoku koji je istovremeno njihov zatvor i njihova sloboda. Iako željni bijega, protagonisti romana Mali i Draga ne bježe s otoka. Oni su suštinski zarobljenici vlastita izbora od kojega prividno pokušavaju da pobjegnu, ne bježeći jedino od odgovornosti i obaveza koje ih vežu za otok, odnosno za njegovanje nepokretne starice Madone. U samoodricanju i potlačenom obliku udovoljavanja Madoninim prohtjevima, Mali dobrovoljno ispunjava njezine želje, svjestan besmisla u koji tone, svjestan otuđenosti kojoj se ne može oduprijeti. Iako će Mali u jednom momentu izreći sva svoja razočarenja, čitalac ih neće prihvatiti kao svijest glavnog junaka o promašenosti života, već će se u postmodernističkom maniru „uključiti“ u piščeva promišljanja i njegov odnos prema glavnom liku. Suština psihološkog ne leži u činjenici da se pisac poigrao s mogućnošću odbacivanja glavnog lika, već mu je, naprotiv, omogućio da odabere svoj put koji ga je poveo na otok na kojem ostaje. Ogoljenost života svedena je književnim postupkom na krajnji ishod ovozemaljskog postojanja. Bez prisile, bez molbi, grubim realističkim postupkom pisac ukazuje na muškost glavnog lika koji je nepokolebljiv, ne odustaje od svojih ideala, ali istovremeno biva zarobljenik svojih navika. Uz obilje biblijskih motiva i simbola, Slobodan Novak stvorio je aktera romana koji izrasta iz pripovjednog zbivanja i koji nije jednoobrazan, već se u datim situacijama mijenja, odupire, povlači ili prilagođava. U atmosferi učmalog otoka stvorena je ironična i zajedljiva proza čiji su glavni protagonisti prihvatili perifernost kao naviku.

Ključne riječi: Slobodan Novak, Mali, Madona, ironija, periferno, samac, simbol, izgubljenost

1. O piscu

Hrvatski književnik Slobodan Novak rođen je 3. 11. 1924. u Splitu, a umro je 25. 7. 2016. u Zagrebu. Pred kraj rata počeo je da piše poeziju, a kasnije se usavršio te je počeo da piše prozna djela. Potiče iz patrijarhalne porodice. Maturirao je u Prvoj hrvatskoj gimnaziji na Sušaku. Poslije mature stupio je u Narodnooslobodilačku vojsku, a nakon rata nastanio se u Zagrebu gdje je diplomirao.¹ Riječ je o vrlo obrazovanom piscu koji je završio filozofski fakultet. S grupom istaknutih književnika pokrenuo je časopis *Izvor*, a kasnije je pisao i za časopis *Krugovi*. Radio je kao lektor, kao urednik i novinar. Imao je i pokušaja kao dramaturg u splitskom HNK-u.²

Pišući stihove, stvorio je sopstveni stil, sarkastičan i poljuljanoga subjektivizma. Prve stihove objavljuje u zbirci *Glasnice u oluji* 1950. godine. Osim nje, Novak je 1953. objavio još jednu zbirku poezije *Iza lukobrana*. Njegovi stihovi natopljeni su emocijama koje su u bujicama navirale iz njegove duše. U lirici je bio antidogmatik, pisao je antologijske pjesme veoma izražajne moći, dok je njegov pripovjedni ton u poeziji imao za temu odvajanje od kolektivizma koji je bio aktualan u tom periodu.

Najznačajnije prozno djelo, roman *Mirisi, zlato i tamjan* izašao je 1968. godine, a za njega je Novak dobio NIN-ovu nagradu godinu dana nakon objavljivanja. Mnogi su ga ocijenili reprezentativnim romanom „ljudske situacije“.³

2. Istorijski okvir nastanka romana

Za razumijevanje perifernosti kao izbora, a potom i kao navike, veoma je bitno objasniti stanje u Hrvatskoj, odnosno Hrvatske u tadašnjoj Jugoslaviji. Imajući na umu da je roman *Mirisi, zlato i tamjan* izašao 1968. godine, u jeku ekonomije tadašnje Republike Hrvatske, moramo se pozabaviti činjenicama uticaja ekonomskog i kulturološkog razvoja na tadašnjeg hrvatskog običnog čovjeka. Ne samo u Hrvatskoj, već u svijetu, šezdesete godine prošloga vijeka smatrane su „zlatnim

¹ Slobodan Novak, *Mirisi, zlato i tamjan* (Zagreb: Školska knjiga, priredio Duško Car, 1974), 5.

² Novak, *Mirisi, zlato i tamjan*, 6.

³ Slobodan Novak, *Mirisi, zlato i tamjan* (Zagreb: Školska knjiga, priredio Krešimir Nemeć, 2016), 5.

godinama“. Razvoj industrijalizacije, pojava novih pokreta u kulturnom miljeu, počevši od grupe Beatlesa, do pokreta hipika, značajno je uticala na mladež tadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.⁴ U okrilju filma Miloša Formana *Kosa*, stvarala se nova generacija mladih koja je značajno produbila jaz među tadašnjim generacijama, osjetno podvlačeći granicu između „starih“ i „mladih“, svrstavajući „stare“ na periferiju životnih preokupacija svih onih koji su predstavljali „mlade“. U takvoj produkciji naraštaja javile su se i snažne promjene u muško-ženskim odnosima, veća sloboda izražavanja, a samim time nisu izostale ni novosti u literaturi. Od pojave *književnosti u trapericama*,⁵ do buntovničkih ispada u *underground*-literaturi, osjećao se procvat novih sučeljavanja neistomišljenika, bilo da su suprotstavljanja bila bazirana na političkoj bilo na kulturološkoj osnovi, rađao se novi čovjek, u većoj mjeri oslobođen cenzura, ali još uvijek s teretom pedesetih u kojima je započeo razvoj industrijalizacije. „Industrijalizacija sama po sebi nije donijela blagostanje“,⁶ niti je smanjila društvene razlike, a zatvaranje tržišta pred stranim konkurencijama uskoro je stvorilo velike probleme u dobitku spoljne trgovine. Definitivno, društveni se jaz nepovratno dubio, posebno u srednjem sloju stanovništva, čineći njihova materijalna stanja neravnopravnima, a položaj radničke klase nosio je u sebi klicu bunta koja će se udružiti sa štrajkovima studenata, a opšte stanje nezadovoljstva sve češće će se povezivati sa što jačim federalizmom, ali i nacionalnim pitanjem.⁷ Stoga nije čudno što je Izvršni

⁴ Bivša je SFRJ taj naziv dobila upravo u šezdesetima. Naime, proglašenjem novog Ustava 1963. bivši se naziv Federalistička Narodna Republika Jugoslavija (FNJR) mijenja u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).

⁵ Termin „proza u trapericama“ potiče od hrvatskog kritičara Aleksandra Flakera i koristi se i u obliku „jeans-proza“. „Prozu u trapericama/farmerkama“ Flaker definiše kao književni pravac u kojem nastupa mladi pripovjedač koji govori o svom životu, o žurkama, o skitnjama, o bjeckstvu iz grada, o svojim ljubavima, a sve to reflektuje kroz odbacivanje tradicionalnih oblika i vrijednosti života u suprotstavljanju mladoga buntovnika koji ne želi da se uklopi u intelektualne i umjetničke krugove. U Jugoslaviju je proza u trapericama stigla šezdesetih godina i dobija podršku od rok-muzike i poezije. Ipak, postoje određene razlike između hrvatske i srpske džins-proze. Dok hrvatska džins-proza opisuje gradsku omladinu, u srpskoj verziji dominiraju huligani iz unutrašnjosti, loši momci iz predgrađa, lokalni šampioni u sportu i deklasirani pripadnici društva sumnjivog morala. Takođe, hrvatski junaci proze u trapericama bježe iz civilizacije, dok srpski junaci proze u trapericama bježe u civilizaciju, u ovom slučaju grad Beograd predstavljao je najizrazitiju odrednicu civilizacije. Ako bi se bijeg dešavao iz Beograda, onda se bježalo prema zapadnoj Evropi ili Skandinaviji.

⁶ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Školska knjiga, 2006), 330–331.

⁷ Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*, 330–331.

komitet CK SKJ, na sjednici održanoj u martu 1962. godine, označio tu godinu početkom kraja SFRJ.⁸ Krećući prema sredini šezdesetih godina, hrvatsko stanovništvo bilo je izloženo poboljšanom standardu, porastom turizma i razvoju industrije koja je uticala klimi novih energetske valova upakovanih u veću kupovinu kućanskih aparata koji su finansijski postali dostupniji, posebno kupovini televizora, a samim tim i reklama kao dio ekonomsko propagandnog programa uvelike je uticala na oblikovanje pogleda tadašnjega građanstva. Definitivna promjena građanske svijesti doprinosila je urbanim tokovima koji su se sve više oslikavali u radnjama mladih: veća pojava nasilništva, imigracije u zemlje zapadne Evrope, prevashodno u Saveznu Republiku Njemačku, zbog pojave nezaposlenosti koja je uticala na globalni nivo društvene i ekonomske svijesti u čitavoj SFRJ. U takvom ambijentu i književnost je poprimala drugačije tematsko-motivske smjernice koje su ukazivale na odnos mladih naraštaja prema tradiciji. Krajem šezdesetih godina prošloga vijeka dolazi do pojave crnog talasa, kao posljedice otuđenja u društvu. Pojavom sloboda u ponašanju došlo je istovremeno do pojave nipodništavanja onih koji drže vlast prema onima koji nisu „vršioći vlasti“. Pod velom propagande o boljoj budućnosti i progresu, „drugovi“ su imali priliku da se obračunavaju s političkim neistomišljenicima šaljući ih u zatvore ili na Goli otok, permanentno uništavajući čitave porodice, što će usloviti pojavom marginalizovanih u jugoslovenskom društvu. U takvom miljeu hrvatski pisac Ivo Brešan izdat će svoju komediju *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja*,⁹ u Srbiji će Dragoslav Mihailović izdati roman *Kad su cvetale tikve*¹⁰ i oba će pisca, poput Slobodana Novaka, uperiti svoju oštricu na tadašnju društvenu margina-

⁸ Autor Zdenko Radelić u svojoj knjizi *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.* navodi da je ovakav zaključak izveden na osnovu naknadnog čitanja stenograma i radnog materijala proširene sjednice Izvršnog komiteta.

⁹ Ivo Brešan rodio se 27. 5. 1936. u Vodicama kraj Šibenika, a umro je 3. 1. 2017. u Zagrebu. Jugoslavenski i hrvatski književnik i scenarist poznat po grotesknim tragikomedijskim. Veliki uspjeh doživio je 1971. djelom *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja*. Drama je tri godine kasnije adaptirana u istoimeni film Krste Papića. Napisao je 23 izvedene drame, dvanaest romana, dvije zbirke priča i osam filmskih scenarija, ali je djelom *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja*, označivši ga folklorom i pučkim igrokazom te trojstvom jezika u dijalogu (realan i agitpropovski, drugi folklorni i fosilni i treći, Šekspirov jezik), postigao najznačajniji uspjeh u svojoj karijeri.

¹⁰ Dragoslav Mihailović, *Kad su cvetale tikve* (BIGZ, Beograd, 1968). Ovim romanom Mihailović je zauzeo značajno mjesto u srpskoj književnosti i kulturi druge polovine XX. vijeka. U vrijeme izdavanja roman je doživio burne reakcije tadašnjeg socijalističkog režima, a urađenu predstavu koja je trebalo da se odigra, zabranio je, kako se govorilo, sam Josip Broz Tito.

lizaciju i opstanak „vječnih“, jer se pod komunističkom vlašću dešavao privid bratstva i jedinstva i jednakosti, što je i dovelo do kasnijih ratnih dešavanja devedesetih godina XX. vijeka.

2.1. Između tradicionalnog i ideološkog

U romanu *Mirisi zlato i tamjan*, Novak je postavio odnos tradicionalnog i ideološkog, vagajući ova dva oponenta kroz promišljanja glavnoga lika, Maloga, koji se rastače u opstanku pred novim civilizovanim silama. Bježeći iz jednog mjesta na drugo, ne prepoznajući vlastiti usud, da se dobrovoljno pretvara u zarobljenika otoka, on se odaje otočkoj izolaciji koja je prostorni okvir za dešavanja u romanu. Želeći da prikaže običnog čovjeka iz društva, Novak je kroz lik glavnog junaka dao sliku kaznene politike komunizma i vjere, predstavio je svjetove generacija i moralnih arhetipova koji su se kao protagonisti našli u datom prostornom okviru, omeđivši vrijeme na sedam dana. Brojkom sedam (7) ukazao je na niz simbolika kojima je podvrgnuo svoj umjetnički postupak, pokušavajući ukazati na činjenicu da je u vjeri spas, bez obzira na krute komunističke sprege. Daleko na periferiji s perifernim mislima, junaci Novakova romana dali su oduška svojoj izolovanosti u mnoštvu simboličnih odličja protkanih groteskom i ironijom.

3. Periferni obrisi egzistencije

U romanu *Mirisi, zlato i tamjan* Slobodan Novak stvorio je psihološki profinjeno prozno tkivo¹¹ s egzistencijalističkim predznakom, tako da možemo prepoznati sve probleme savremenog čovjeka: nepripadanje, otuđenost, depresivnost i neizvjesnost. Pored navedenog, Novak se potrudio da, tematiziranjem ljudskih sudbina, u fokus umjetničkog uvede uslovljene mehanizme psihe pod teretom društvenih struktura, kad se ogoljelo tkivo čovjekove prirode pretvara u isprazni objekat bez moralnih vrijednosti. U suprotstavljanju, pisac je postavio likove koji svojim stanjem ili radnjom proturječe. Glavni junaci su centar dešavanja i kao takvi pravi su postmodernistički rišelje književnog platna i sve što se dešava, posmatra se iz junakova ugla i prenosi na čitaoca. Svijet junaka stvoren na margini između groteske i ironije itekako je prijemčiv

¹¹ Slobodan Prosperov Novak, „Obračun s mentalitetom ratnih pobjednika,“ u *Povijest hrvatske književnosti*, svezak III, Sjećanje na dobro i zlo (Split: Marjan tisak, 2004), 106.

za čitaoca, jer u sebi nose sublimat psihološkog, karakternog, podsvjesno pritajenog, do promjena krize svijesti koje kulminiraju ironičnim epizodama. U solilokvijalnim sentencama upoznajemo svijet jednog čovjeka kroz samoga sebe i svjetove drugih likova kroz ovaj subjektivni doživljaj. U monološkim oblicima kazivanja osjeća se ispovjednost, zato i u romanu *Mirisi, zlato i tamjan* imamo ispovijest glavnoga junaka koji je sukobljen sam sa sobom, sa svijetom i sa okruženjem. Pružajući nevidljivi otpor svemu navedenom, književnik se poistovijetio s glavnim likom, Malim. On u svojim romanima pruža otpor prema tradiciji, koji se bilježi u saodnosu likova.

3.1. Mali i Madona

Mali i Madona predstavljaju dva svijeta, novi i stari, a pisac pravi jasnu razliku između zablude o vjeri i prave vjere; odvaja nevjernike od vjernika i unosi subjektivnost kroz autobiografičnost koju provlači kroz svoje likove i u datom momentu okreće leđa vjeri, jačajući integritet likova. Ophrvan mučninom beznađa, razočaran u drugove i sistem, tražeći egzistencijalno utočište, odakle bi mogao da bezbrižnije školuje djecu od mizerne penzije, Mali će se sa suprugom Dragom samovoljno obreti na otoku, pristajući da žive van civilizacije, njegujući staru nekadašnju bogatašicu, Madonu. U simbolici broja osamnaest (18) dešava se Madonino pražnjenje crijeva (na svakih osamnaest dana) kada se njezino tijelo napinje do iznemoglosti, a mirisi do paroksizma sputavaju osjećaj ljudskosti onih koji brinu o njoj. Naoko periferni događaj, intiman za svakog pojedinca, u ovoj knjizi dobiva simboliku ponovnog rađanja Madone (kojoj se ni najstariji mještani ne sjećaju datuma rođenja), kroz pročišćenje organizma. Pražnjenje crijeva tek je jedan u nizu remetilačkih faktora nekog uzusa.¹² U situaciji kada je sudbina jednog lika zavisna od ograničavajućih mogućnosti drugoga lika (Mali i Madona), kompletna se romaneskna struktura podvrgava ograničenju: prostora, vremena, mogućnosti, maštanja. U takvim momentima posustat će i Mali: „Invalid invalida mora njegovati.“¹³ Mali je ovom rečenicom jasno stavio do znanja svoj ograničavajući fizički status i sve konsekvence koje iz njega proizilaze. Prožeta ironijom, ta rečenica govori više o njemu nego o Madoni koja leži prikovana za krevet jer

¹² **Uzus** (lat. *usus* upotreba, fr. *usance*) – upotreba; običaj, navika; **uzus fori** (lat. *usus fori*) sudski običaj; **uzusfruktuar** (lat. *ususfructuarius*) pravno: uživalac tuđe svojine; **uzusfruktus** (lat. *ususfructus*) pravno: upotreba, uživanje tuđe svojine.

¹³ Slobodan Novak, *Mirisi, zlato i tamjan* (Zagreb: Školska knjiga, priredio Krešimir Nemeč, 2016), 17.

on je muškarac u srednjim četrdesetima. „Svaka situacija koja se zbiva u romanu odmah dobiva i svoj simbolički odjek.“¹⁴

3.2. Ironija života

Ironizirajući život, glavni junak, Mali, periferno se postavio u odnosu na dva stanja: stanje života na zemlji i stanje duše nakon smrti. Njemu je postalo svejedno da li će i koliko živjeti i kakvim kvalitetom života, jer smrt je jedina prava i istinska mjera da je život zaista postojao, stoga je ironija dominantni stilski postupak kojim se postiže diskurzivnost tona u romanu.

Pri tome treba da uzmemo u obzir Frojdovu psihoanalizu po kojoj su iz svijesti kao centralnog pojma izvođeni kriterijumi na osnovu kojih su procjenjivani svi drugi procesi. Nužnost i pretpostavke o nespvesnom Frojd izvodi iz iskustva praznina u činjenicama svijesti. Svijest kao iskustvo i kriterijum svijesti-povezanost-smisao zahtijevaju uvođenje pretpostavke o nespvesnom.¹⁵ Dakle, nespvesno proširuje paradigmu svijesti i suštinski je ne dovodi u pitanje, jer je svijest model za konceptualizovanje nespvesnog, te otuda misao o smrti kao jedinom postojanju čovjeka.

Stoga su Novakovi likovi slobodni, sami odabiru svoj put, određuju svoju propast ili pobjedu. Ne stajući na put svojim likovima, prepustajući ih manirima postmodernističkog rukopisa, Slobodan Novak je pisao svoje tekstove s premisom duboke ogorčenosti, unoseći promišljaj u ironičnim okovima i izvodeći paradigmu jednoga društva u lancima prividne sreće, aludirajući na propast čovječanstva.

4. Periferna diskurzivnost tona u romanu

Kada samoća i izolacija postanu diskurs života, onda se sasvim jasno uočava periferni oblik bivstvovanja, van domašaja civilizacijskog s vanjske tačke gledišta bića, ali s unutrašnje tačke emotivne inteligencije da se primijetiti zaparloženost svih vrijednosti i manira, kojima je biće nekada bilo podložno. Upravo je ovaj vid perifernog pisac želio iznijeti na površinu teksta ukazujući na osobenosti usamljenih i odbačenih koji u datom momentu bivaju izloženi ličnim sumnjama i porivima, prigušenim nagonima i nerealnim fantazijama. Jer kada se čovjek od

¹⁴ Novak, *Mirisi, zlato i tamjan*, 20.

¹⁵ Gordana Jovanović, *Interpretativni svetovi psihologije* (Beograd: Plato books, 2012), 156.

četrdeset i pet (45) godina prepusti grubostima vremena, zanemarujući svoje zdravlje i svoj izgled, imamo odraz starosti u relativno mladu tijelu. Prepuštenost tijela pisac nesporno daje u sintezi s Luciferom. Roman je prožet sjenkom biblijskih motiva i elemenata; zato se dovodi u pitanje vjera i nevjera. U jednom dijelu romana imamo razgovor Boga i Lucifera, a dijalog koji oni vode isti je kao i onaj između glavnoga junaka Malog i Madone, kada njih dvoje imaju dogovor o izdržavanju; isto kao što Bog i Lucifer sklapaju ugovor o podjeli svijeta. Ovdje je riječ o vječitom dualitetu između dobra i zla. U ovom slučaju Mali je „pali anđeo“ koji je pokušao da se otrgne pravilima koja su mu bila nametnuta. On je nemoćan pred svojom sudbinom, za njega je uvreda dostojanstva što mora da služi Madoni, i on je svjestan da ga Madona iskorišćava, ali on se tome ne može oduprijeti. Od oblika nemoći zapada u pasivno stanje navike koja postaje podstanar njegovih misli i zaustavlja proaktivno djelovanje u životnim odlukama. Zaključujemo da glavni lik nije zlo, već je pod dejstvom bunta iz kojega proizilazi potreba za konstantnim dokazivanjem. Pisac je želio da ukaže na činjenicu da svaki čovjek ima svoje unutrašnje nagone i potrebe, a najočitije će se ispoljiti u nedostatku društvenog života u otuđenom svijetu mediokriteta koji ne dozvoljavaju razvoj nijednom liku. Satkan od grijeha i strasti, ali i straha, Mali će biti podvrgnut testu (ne)moralna kada će neuspješno pokušati da obljubi mladu djevicu koja se sprema na redovnički poziv. A kada proradi nagon, istovremeno se rađa ideja o nemoralnom. Zato on postavlja granicu između sebe i vjere, iako se još u mladosti odrekao vjere, on nije nevjernik, ali se ipak plaši osude i kritike društvenog miljea koji ima svoju uobrazilju.

Želeći da istakne svu ćud periferne egzistencije, pisac se potpomogao biblijskim motivima grijeha i stradanja te žrtvovanja nedužnoga. U ovom slučaju to je Mali koji nosi breme svoje porodice i kao muškarac koji bi trebalo da bude stub porodice, on „korozira“ okajavajući Madonine grijeha i podvrgavajući se postupku samouništenja, bezrazložnog objašnjenja vlastite nemoći.

„Trebalo obožavati svoj otok i imati njegovu burnu povijest u malome prstu, a ne samo škrebetati ono što kapelani škrebeću na devetnicama.“¹⁶ U ovome citatu i leži sva ironija jedne osuđene perifernosti, jer prozni junak insistira na tome da treba voljeti svoj otok, a opet ga proklinje jer se na otoku osjeća kao zarobljenik. U momentima očajanja on će shva-

¹⁶ Slobodan Novak, *Mirisi, zlato i tamjan* (Zagreb: Školska knjiga, priredio Duško Car, 1974), 39.

titi dualnost svoga lika, i kao takav on će iskazati divljenje prema svojoj ženi koja je uspjela godinama da izdrži Madonin psihološki i verbalni teror, ali da u svemu tome sačuva svoju ličnost i svoj identitet. Njegova supruga Draga nije od onih koje treba žaliti jer se svojom voljom ukrcala na brod i otisnula ka kopnu slobode, prešavši granicu između duhovne smrti i novog oblika života, ali se ponovo vratila u otočku pustahiju. Voljom ličnoga izbora ona se odlučila na periferni oblik egzistencije kako bi do kraja samouništenja bila podrška suprugu. Pisac je u ovom liku žene ukomponovao i presudan čin vjernosti i doživotnog požrtvovanja. Ponovo suprotstavljanje ženskih likova donosi i nova razmišljanja o piščevim svjetonazorima u kojima je ženi mjesto kraj supruga, a njezina je uloga nezamjenjiva, posebno što njezinu ulogu nije uspjela preoteti mlada redovnica. Draga nije samo žena i supruga, ona je majka, te je piščevo razmišljanje nedvosmisleno: majka se ne može zamijeniti. Život na perifernim obroncima otoka nema previše dešavanja, a retrospekcije prekidaju naizglednu kolotečinu radnje. Retrospekcije stare Madone u konstantnom su sudaru s dalekom prošlošću, a kontrastiranje sadašnjosti i daleke prošlosti kao da produbljuju vremenski jaz i ukazuju na očigledne generacijske suprotnosti.

Također se neprekidno izmjenjuju i različiti vremenski planovi: slike iz sjećanja živo naviru i sadašnjost uz iščezavanje mogućnosti razlikovanja prošlosti i suvremenosti. Zapravo smo suočeni s vrlo uvjerljivim, minucioznim i realističnim opisima staračkog ponašanja i fiziološkog funkcioniranja onemoćalog organizma.¹⁷

Nijedan lik u ovom romanu nije sputavan romanesknom pričom o uzrocima vlastitoga uništenja. Svi likovi svjesno progovaraju o sistemu koji ih je zatvorio i progutao, poput Marinkovićeva Polifema, i okovao ih u ljušturu vlastitih misli. I pisac ponovo progovara kada kroz likove umeće svoju političku misao da je revolucija promašila dugoročan cilj, jer će se likovi do kraja romana boriti sa sistemom i društvom.

Ja ni sa kojom Lucijom nisam imao nikad ništa. Pogotovu ne s ovakvom žgoljavom kakva je u romanu. Govorio sam da je to sve plod literarne imaginacije i da je sve to zapetljao onaj Mali... Meni je to trebalo samo kao još jedna deziluzija: svi odlaze, na-

¹⁷ Prosperov Novak, „Obračun s mentalitetom ratnih pobjednika,“ u *Povijest hrvatske književnosti*, 239.

puštaju Maloga, on gubi dodire sa okolinom, sa svima prekida odnose, nije u stanju održati ni s kim trajne veze... Ta njegova osamljenost postaje konstantom u romanu : odlazi Draga, najprije fizički, a poslije se otuđuje od otočne sudbine, odlazi poštar nezadovoljan i nenaslušan do kraja, odlazi Erminija, duboko povrijeđena i osumnjičena, odlazi Tunina ne iskamčivši lijepu žaru za svoje masline, i nestajući u nepovrat, odlazi Doktor bijesan, ne osvojivši svoje bakreno posuđe, svi odlaze, pa odlazi i ta Lucija nedeflorirana, razočarana i ponižena.¹⁸

Novakovo prozno ostvarenje karakteriše se kao egzistencijalistički roman u kojem glavni lik pripovijeda u prvom licu; jer je pisac ostavio glavnome junaku da sam priča o svojoj propasti u kojoj je ironizirano čovjekovo postojanje. Stoga se postavlja pitanje koliko je čovjek spreman za izdrži u vlastitoj sputanosti i duhovnoj nemoći, dok s druge strane imamo likove koji beskompromisno prihvataju svoje mjesto u društvu i koji teže da imaju površne stvari i ne biraju sredstva da bi došli do cilja, iako su njihovi ciljevi maliciozni i odraz su malograđanštine. Slobodan Novak u ovom se romanu definitivno dokazao kao pisac koji maestralno suprotstavlja čistotu ideje pojedinca i njegove nesavršenosti, logiku morala i ispraznost radnji, društvenu krizu i ličnu odgovornost pojedinca. Njegov pojedinac egzistira samostalno, ne zato što je moralna ili društvena gromada, naprotiv, zato što je slomljen u društvu u kojem živi i ne preostaje mu ništa drugo do uzdanje u vlastite snage. Konstantno poigravanje s ljudskom izdržljivošću u ovom romanu dostiglo je vrhunac u onim oblicima ironije koja se pretvara u grotesku u kojoj se likovi slamaju psihički, a čitalac uživa u (tragi)komediji ljudskih sudbina. Snažnom grotesknom podlogom svoga štiva pisac je uspio da njegov roman prepakovan u komediju živi na pozorišnim daskama punu deceniju.¹⁹

¹⁸ Slobodan Novak, *Mirisi, zlato i tamjan* (pogovor napisao Velimir Visković, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004), 233.

¹⁹ Vinko Brešan, poznati hrvatski režiser i dramaturg, povodom smrti Slobodana Novaka izjavio je: „Imao sam sreću i čast da radim predstavu *Mirisi, zlato i tamjan* na Riječkim ljetnjim noćima. Slobodan Novak je bio beskrajno otvoren čovjek koji je s veseljem prihvatio moju ideju da njegov roman radim kao komediju, premda naslov nije tog žanra. Upravo se zbog njega predstava održala 10 godina na repertoaru. (U Miljenko Jergović, „Njegovi romani jedina su autentična povijest epohe,“ *Jutarnji list*, 28. srpnja 2016, pristupljeno 19. rujna 2020, <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/miljenko-jergovic-o-slobodanu-novaku-njegovi-romani-jedina-su-autenticna-povijest-epohe-4560668>).

5. Strah

Postavljeno pitanje o uzročniku ponašanja likova dovešće nas do samo jednog rezultata – straha. Strah je u suštini života svih likova, on je motivacioni izbor, uslovljeni podsvjesni mehanizam, sredstvo, i kao takav prisutan kod svih aktera romana: strah od dinamike novog, strah od promjene kakva god ona bila ili odakle god ona dolazila. Na refleksnoj tački perifernih obronaka jednog otoka, upitna je snaga individualiteta kojom se dobija odgovor na perifernost kao oblik bivstvovanja, na perifernost kao izbor. Valja se podsjetiti upozorenja Herberta Markuzea (1898. – 1979.) koji je izrekao prije pola vijeka da je pojam tehničkoga uma možda i sam ideologija. Odnosno, primjena i tehnika primjene predstavljaju vlast nad čovjekom, nad njegovom prirodom. I svrha i interes života sastavni su dio konstrukcije jednoga bića, a način sprovođenja života je istorijsko-društveni produkt. Stoga je u ovom istorijsko-društvenom okviru ono što društvo sa svim svojim interesnim sferama namjerava da učini s čovjekom. Otuda gorčina kod glavnog protagoniste Maloga na ime osamnaest godina od dana kada su ga „drugovi“ penzionisali i poslali ga u „dobrovoljno zatočeništvo“ na otok i slanje djece na školovanje, daleko od svega onoga što je činilo njegov i Dragin život. Pitanja moći (političke ili društvene) i socijalnog konflikta nisu ignorisana, već su predstavljena ili redefinisana kao dio individualne psihičke bolesti, jer se ne naziru socijalne promjene. Na diskursu psihologiziranja individualizovanih postupaka, uočićemo i savremene tendencije života, jer se u individualnim postupcima „osjeća“ i slobodna volja za odabirom u duhu postmoderne. Po Lyotardu postmoderni stavovi označavaju dalje odvrćanje pažnje od društvenog totaliteta, diskreditovanje zahtjeva za racionalnim utemeljenjem te suspendovanje traganja za zajedničkim i egzaltiranu afirmaciju razlika.²⁰ Postmoderni stav radikalizuje individualizaciju, na što je svoj stav dao sociolog Zygmunt Bauman. Za razliku od tradicionalnog identiteta, u modernom i postmodernom društvu, identitet postaje fleksibilan, ličan, podložan čestim preispitivanjima društvenih uloga i mogućnostima.²¹

²⁰ Lyotar, Žan-Fransoa. *Postmoderno stanje* (Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo, 1988).

²¹ Zygmunt Bauman, *Moderne und Ambivalenz* (Frankfurt: Cornell University Press, 1991/1996).

Zaključak

Mirisi, zlato i tamjan roman je o propasti jedne porodice, o marginalizaciji jednog društvenog sloja. Ovaj roman rastače živote srednje klase Republike Hrvatske šezdesetih godina XX. vijeka. Sveden na jedinstvo prostora i vremena, ograničio je i likove u njihovu razvitku te su dolaskom na otok svi oni bili izloženi egzistiranju od dana do dana. Na ovaj način književnik je donio zgusnuto tkivo likova koji žive ponaosob, svako za sebe, a opet svi u patološkoj „vezi“ kojom se brane od samoće. Ograničeni u prostornom i duševnom smislu: junaci u romanu imaju iskrivljene moralne i društvene vrijednosti. Stoga možemo reći da je riječ i o socijalnom i o moralnom romanu, s izvjesnim pretenzijama k romanu lika. Noseći ideju romana o čovjekovoj vječnoj težnji za slobodom, pisac je ironizirao kompletan sadržaj životnog ambijenta i nametnuo improvizovanje u njemu. Od ironizacije do improvizacije je gotovo nevidljiva membrana iza koje se žive životi daleko od civilizacije, s konstantnim kritičkim premisama o komunizmu i socijalizmu, uz odsustvo samokritične svijesti kojom bi napravili otklon iz postojeće situacije. U ovakvom ambijentu životi svih likova podređeni su nevidljivoj sili koja upravlja njihovom sviješću, a time i odlukama i radnjama. Besciljnost je postala prioritet koji se privatizovao kroz sitne interese. Temeljno, okrutno beskrupulozno privatizovanje svih interesa bio je glavni faktor koji je postmoderno društvo učinilo tako spektakularno imunim na sistemsku kritiku i radikalno društveno neslaganje s revolucionarnim potencijalom.²² Kako individualizovanje odvraća pažnju od društvenog i jača ironiziranje u posmatračkoj prizmi likova u romanu, tako je njihov odabrani periferni obrazac sada umnogome jasniji. Tome doprinosi i drugačijost proznog oblikovanja Slobodana Novaka, koji gradi potpuno drukčiju i neobičnu prozu, jer je sav svoj spisateljski kapital založio u svoje ironijsko stvaralaštvo.

Rastvarajući iluzije svake vrste, rugajući se glupostima, frazama i patetici, Novakova kaustična ironija napada sve oko sebe, jednako na individualnom kao i na socijalnom planu. Moramo je shvatiti, u stvari, kao svojevrсно otrežnjenje, koje međutim ne završava u nihilizmu, nego u rezignaciji. Tako se i zaključuje ovaj roman:

²² Zygmunt Bauman, *Moderne und Ambivalenz* (Frankfurt: Cornell University Press, 1991/1996).

„Od toga što ću ovakav još neko vrijeme poživjeti, ne može biti velike gnjavaže.“²³

U raznim vremenima i okolnostima jedno se djelo neće čitati, a ni razumijevati na isti način, jer je čitalac proizvod iskustva, obrazovanja i senzibilisanosti. To što se neko djelo drugačije razumije i drugačije tumači u određenim temporalnim okvirima, to ne znači da se djelo promijenilo. Naprotiv, djelo je ostalo isto, ali je pretrpjelo oscilacije u percepciji. Isto se desilo s ovim djelom kod čitalačke publike šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga vijeka, pa do danas. Pedeset godina od nastanka ovaj roman ima svoju poruku jasniju u malodušnosti i opštoj želji za promjenom mrtvila koje je iluzorni okvir perifernog otoka i likova na njemu.

Nije dovoljno promijeniti svijet, to ionako činimo, a to se uglavnom dešava i bez naših napora. Ono što treba da činimo, jeste da tumačimo te promjene, da bismo za uzvrat mogli da ih promijenimo tako da svijet ne nastavlja da se mijenja bez nas – i da na kraju ne postane svijet bez nas.²⁴

Literatura

- Anders, Günther. *Zastarjelost čovjeka o razaranju života u doba treće industrijske revolucije*. Prevela Olga Kostrešević. Beograd: Nolit, 2002.
- Bauman, Zygmunt. *Moderne und Ambivalenz*. Frankfurt: Cornell University Press, 1991/1996.
- Jergović, Miljenko. „Njegovi romani jedina su autentična povijest epohe.“ *Jutarnji list*, 28. srpnja 2016. Pristupljeno 19. rujna 2020. <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/miljenko-jergovic-o-slobodanu-novaku-njegovi-romani-jedina-su-autenticna-povijest-epohe-4560668>.
- Jovanović, Gordana. *Interpretativni svetovi psihologije*. Beograd: Plato books, 2012.
- Lyotar, Žan-Fransoa. *Postmoderno stanje*. Prevela Frida Filipović, Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo, 1988.
- Nemec, Krešimir. „Hrvatska inzularna proza,“ *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 2006.
- Novak, Slobodan. *Mirisi, zlato i tamjan*. Zagreb: Školska knjiga, priredio Duško Car, 1974.

²³ Slobodan Prosperov Novak i Josip Lisac, *Hrvatska drama do narodnog preporoda* (Split: Logos, 1984), 9.

²⁴ Günther Anders, *Zastarjelost čovjeka o razaranju života u doba treće industrijske revolucije* (Beograd: Nolit, 2002), 5.

- Novak, Slobodan. *Mirisi, zlato i tamjan*. Pogovor napisao Velimir Visković, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004.
- Novak, Slobodan. *Mirisi, zlato i tamjan*. Priredio Krešimir Nemeć. Zagreb: Školska knjiga, 2016.
- Novak Prosperov, Slobodan. „Obračun s mentalitetom ratnih pobjednika.“ U *Povijest hrvatske književnosti* (svezak III, Sjećanje na dobro i zlo). Split: Marjan tisak, 2004.
- Novak Prosperov, Slobodan i Josip Lisac. *Hrvatska drama do narodnog preporoda*. Split: Logos, 1984.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Peripheral as a Choice in the Novel *Gold, Frankincense and Myrrh* Written by Slobodan Novak

Summary: In this paper we will analyze the personal choice of individuals, who chose peripheral life on the island which is their prison and their freedom at the same time. Though eager to do so, the protagonists of the novel, Mali and Draga, do not escape from the island. They are essentially prisoners of their own choice, from which they apparently try to escape, not escaping only from responsibilities and obligations that tie them to the island, that is, to nurturing a handicapped old woman Madonna. In self-deprivation and oppression satisfying Madonna's wishes, Mali voluntarily fulfills her desires, aware of the nonsense in which he dives, conscious of alienation, which he cannot resist. Although, at one point, Mali will pronounce all of his own disappointment, the reader will not accept it as the main hero's awareness about the failure of life but she/he will rather "involve" in a post-modernist way in author's thinking and his attitude towards the main character. The essence of the psychological lies not in the fact that the writer played with the possibility of rejecting the protagonist, but, on the contrary, enabled him to choose his path, which led him to the island, on which he remains. The bareness of life was reduced by the literary process to the final outcome of the earthly existence. Without coercion or request, just by rough realistic method, the writer points to the masculinity of the main character, who is firm, does not give up on his ideals, but at the same time remains a prisoner of his habits. With the abundance of biblical motifs and symbols, Slobodan Novak created the hero of the novel who grows out of the narrative events and who is not uniform, but in the given situations he changes, resisting, retreating or adjusting. In the atmosphere of the stagnant island an ironic and scathing prose was made, whose main protagonists accepted peripherality as a habit.

Keywords: Slobodan Novak, Mali, Madona, irony, peripheral, single, symbol, alienation